

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 124 (2011)

Artikel: Il rumantsch grischun : ün'imnatscha pels idioms?
Autor: Denoth, Ramona
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-323446>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 06.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il rumantsch grischun – ün'innatscha pels idioms?

Ramona Denoth

1. Introducziun

Per mia lavur da matura¹ n'haja tschernü il tema rumantsch grischun (RG). Gnüda inspirada da tscherner quel tema, suna tanter oter eir da las medias. Il RG es fingià daspö blers ons ün tema actual. In nun es hoz amo na cler scha'l RG es la güsta soluziun per nus Rumantschs o na. I dà blers chi sun fascinats dal RG, ma eir da quels chi nu sun brichafat na d'accord cun quel. Il RG in scoula es gnü acceptà fin uossa be da tscherts cumüns, però amo lösch na da tuots. Daspö l'on da scoula 2007/08 vegnan intant instruits uffants da 23, resp. 34 (situaziun dal 2009), cumüns da pioniers in RG².

Sco chi tocca pro üna lavur scientifica n'haja stuvü avair, cun scriver quista lavur, üna tenuta neutrala invers il RG. Eu n'ha provà da verer las varts positivas e las varts negativas dal RG.

Cull'introducziun dal RG haja dat blers novs conflicts ill'istorgia dal rumantsch. Eir quai es stat ün motiv perche ch'eu n'ha tschernü il RG sco tema per mia lavur; eu laiva cugnuoscher ils detagls.

In mia lavur nu vaja però per il RG sco lingua. Quai nu m'interessava grond. Eu nu laiva savair co ch'el es gnü construi, dimpersè cugnuoscher meglder sia istorgia e seis svilup. Il prüm vaiva amo l'idea da chattar oura che cha la populaziun pensa sur dal RG, cun agüd da questiunaris. Eu laiva congualar las opiniuns dals scolars chi vegnan alfabetisats in RG cull'opiniun dals genituors. Davopro n'haja però constatà chi sun gnüdas fattas fingià bleras retscherchas davart l'acceptanza dal RG, e n'ha lura decis da far tuot alch oter. Eu n'ha provà d'eruir scha'ls scolars chi vegnan instruits be pü in RG inlegian amo ün text scrit in l'idiom.

¹ Pro quista contribuziun as tratta da la versiun scurzida da mia lavur da matura a l'Accademia Engiadina Samedan 2010.

² Pro quistas cifras nu vain tgnü quint da las fusiuns da cumüns chi han gnü lö davo il 2007.

2. Part teoretica

2.1 Perche üna lingua rumantscha cumünaivla?

Fingià avant cha'l RG es gnü creà haja dat trais provas dad introdüer üna lingua da scrittüra unifichada pel rumantsch. Las prümas trais provas nun han gnü success. Quel chi'd es stat capabel da crear il rumantsch cumünai-vel cun il plü grond success fin hoz es stat Heinrich Schmid. El ha s-chaffi ed elavurà il RG l'on 1982. Sper il RG ha el dal rest eir sviluppà üna lingua da standard per il ladin da las Dolomitas, il ladin dolomitan (LD).

Il RG, sco lingua da scrittüra unifichada e cumünaivla, es gnü creà per l'adöver dal rumantsch dadour ils cunfins linguistics e per l'adöver in spartas chi d'eiran reservadas al tudais-ch, sco per exaimpel ledschas ed oters texts giuridics, l'administrasiun publica dal chantun e da la confederaziun, bancanotas, placats, documaints persunals sco la carta d'identità, patentas, per las spartas da la scienza e tecnica, gazettas surregionalas e. o. p. (cfr. *Facts & Figures* 2004:93-94) Il maniamaint dals iniziants d'eira cha cun üna lingua cumünaivla tschüffa nos pövel rumantsch eir daplü forza ed autorità. I's po eir dir cha grazcha a l'RG esa stat pussibel dad organisar ed arrandschar daplü evenimaints per la Rumantschia.

Cul RG sco lingua unifichada as po il rumantsch impustüt preschantar vers inoura sco unità ferma, e tschüffa uschè il status dad üna da las 4 linguas svizras, q. v. d. dad üna lingua autonoma e (quasi) equivalenta a tschellas trais.

Sainza üna lingua scritta ha üna lingua grondas fadias da survivor. Il svilup d'üna lingua da scrittüra unifichada es pel solit ün process fich complex, ingio cha blers factuors ston gnir resguardats. L'istorgia dal svilup 'natural' d'üna lingua scritta es in princip sumglianta pro tuot las linguas. Pro'l RG ha però ün factur istoric extern gnü üna gronda importanza, nempe il regress dal rumantsch. Daspö l'on 1860 vain fat mincha 10 ons üna dombraziun dal pövel, ingio chi vain eir dumandà davo la lingua materna. I dà adüna damain persunas chi discuorran rumantsch e chi decleran rumantsch sco lingua materna. Il rumantsch va inavo fingià daspö passa 100 ons. Quistas perditas sun adüna darcheu gnüdas attribuidas eir a la mancanza d'üna lingua unifichada (cfr. Darms 1985:380).

Dürant ils ultims 30 ons s'ha augmantada la produenziun da reclamas, quints, formulars, gazettas, e. u. i. Circa tuot quists fögls - e quai nu sun pacs - vegnan scrìts in lingua tudais-cha. Quai ha gnü per consequenza üna perdita pel rumantsch cun quai cha la lingua ha pers sia domena da la

comunicaziun scritta ch'ella vaiva amo avant circa 30 ons. Tuot ils plets chi han da chefar cun novas invenziuns, pustüt i'l sector da la tecnologia, sun gnüts surtuts dal tudais-ch. Id es bainschi adüna darcheu gnü provà da far scriver tuot eir in rumantsch, però sainza success (cfr. Darms 1985: 383). Quista perdita da la comunicaziun publica scritta in rumantsch es darcheu üna radschun implü cha'l numer da persunas chi discuorran rumantsch s'ha diminuida. I's po dir, cha'l rumantsch nu daraja plü löneh, schi nu s'es bun da guadagnar inavo quist bain, quai chi'd es difficil sainza üna lingua unificada. I nu's po nempe pretender dal stadi ch'el fetscha scriver e finanziescha tuot in 5 idioms. Prüma eschan nus Rumantschs la comunità linguistica la plü pitschna e seguonda inclegiain nus tuots eir tudais-ch. L'unica schanza chi'ns resta per guadagnar inavo quist bain es da dovrar üna lingua cumünaivla per tuot la Rumantschia (cfr. Darms 1985: 383-384). Uossa vegn però la problematica: Che lingua cumünaivla? La plü simpla varianta füss da tscherner ün idiom sco lingua da scrittüra cumünaivla. Cler, schi's pigliess il sursilvan as vess la majorità, cun quai cha passa 50% da la Rumantschia discuorra quel idiom. Daplü dad ün pêr singulas vuschs da tschellas regions nu gnissan però pro. Quist'idea nun es però mai gnüda proponüda da la populaziun. Cun quai nu'ns resta oter co da far ün cumpromiss e da crear üna lingua chi cuntegna tuot ils 5 idioms. Quai füss in quist cas il RG, chi'd es ün masdügl dals 5 idioms sün basa dal sursilvan e vallader, però construi cun sistem.

2.2 Il svilup dal RG

Daspö cha'l project RG s'ha cumprovà illa pratica, s'ha la Lia Rumantscha (LR) missa a tradüer inserats, instrucziuns d'adöver, prospects, formulars, inscripziuns sün tablas, descripziuns da prodots e texts da reclama in RG. Tuot quistas traducziuns toccan uossa pro'l minchadi dals impiegats da la LR. I vegnan però eir fattas publicaziuns plü grondas in RG, sco per exaimpel las *Funtauinas* da Gion Deplazes (1987-1993, istorgia da la litteratura rumantscha in quatter toms) o l'*Ars Helvetica* (1991, ouvra cumplessiva davart l'art e cultura visuala in Svizra in 12 toms) o il *LIR* (2010, *Lexicon istoric retic*).

Daspö l'on 1983 spordschan la LR, il Radio e la Televisiun rumantscha, las universitats da Turich, Friburg e Geneva, sco eir otras instituziuns ed organisaziuns cuors da RG. Per l'introducziun dal RG in scoula voul eir il stadi spordscher cuors da RG in scoula ed i vegnan miss a disposiziun adüna daplü mezs d'instrucziun. Il RG vain eir adüna darcheu dovrà dad auturs, artists da musica e dal teater, per scriver lur ouvras. Eir adüna

daplü gazettas e mezs electronics rumantschs douvran il RG (cfr. Facts & Figures 2004:95–96).

Dal 1991 es eir gnüda fundada l'*Uniun Rumantsch Grischun* (URG) chi s'ingascha eir fich ferm pel RG. Eir els publicheschan adüna darcheu cudeschs e gazettas in RG.

Davo cha'l stadi ha fat far ad üna grupp retscherchas sur dal RG ha'l decis als 1-7-1996 da dar al RG il status da lingua uffiziala dal Chantun ed ha permiss prouvas da RG in scoula. In december dal 1997 ha la regenza ingaschà üna grupp, chi ha tschüff la lezcha da far concepts concrets pel RG in scoula. In mai da l'on 1999 ha la regenza dat il permiss a tuot las scoulas tudais-chas dad introdüer RG sco seguonda lingua in scoula primara.

Davent da l'on 2000 haja lura adüna darcheu dat evenimaints plü gronds, sco per exaimpel in schner dal 2001, cur cha la regenza ha fat stampar ils nouvs attestats in RG (cfr. Facts & Figures 2004:97–99).

Fingià dal 1993 es gnü publichà il *Pledari Grond* in fuorma da cudesch. Dal 2001 es lura eir gnü fat il Pledari Grond in fuorma electronica, üna banca da datas linguistica chi cuntogna ca. 200'000 chavazzins e vegn actualisada davoman aint i'l internet. Grazcha al RG esa eir stat pussibel da far ün program da correctura rumantsch, l'*Office 2003*, sco eir *Mozilla firefox* in RG. Sülla pagina dad internet www.chatta.ch daja üna vasta e variada collecziun da cudeschs e texts in RG.

Tuot quists exaimpels muossan cha'l RG s'ha derasà magari ferm i'ls ultims ons.

Blers cumüns s'han uschè laschats persvader d'alfabetisar ed instruir ils uffants in RG. Adonta cha tuot las scoulas in Grischun nu sun amo perinclettas cul RG, es quai ün cumanzamaint. Uschè sun eir gnüts edits e publichats differents cudeschs da scoula in RG. I dà però eir blers chi sun cunter il RG.

L'introducziun dal RG illas scoulas primaras es ün punct delicat. Dasper blers puncts problematic in quist connex pudess ün esser quel, cha schi s'alfabetisescha ils uffants in RG va a perder la litteratura scritta i'ls idioms. Es quai però propcha uschè? Nun sun uffants chi vegnan instruits in RG plü buns da leger ed incleger l'agen idiom? Quista dumonda es la basa da la seguonda part da mia lavur, da la part empirica (cfr. chapitel 3).

2.3 Problematicas dal RG

Eir schi vain dit cha'l RG nu dess rimplazzar ils idioms, esa greiv dad incleger quai. Schi vain propcha uschè inavant cha tuot las scoulas dal Grischun instruischan ils uffants in RG, lura rimplazza il RG evidainta- maing üna jada ils idioms (scrits). Ün bel di nu savarà la generaziun giuvna, alfabetisada in RG, nempe plü scriver l'agen idiom.

Ün ulteriur problem es cha'ls uffants chi ston gnir scolarisats nu san hozindi in general plü uschè bain rumantsch, perche ch'els nu discuorran per gronda part na rumantsch a chasa, dimpersè otras linguas, surtuot tudais-ch. Impustüt in Engiadin'Ota es quai il cas. A scoulina ston els imprendder il rumantsch discurrü – chi sumaglia vaira ferm a l'idiom – ed a scoula vessan els lura d'imprender amo ün oter rumantsch chi'd es magari different da quel discurrü, nempe il RG. Impü stuvevan els amo imprendder – tuot tenor cumün al listess mumaint – tudais-ch da scrittüra ed inglais.

Blers han eir resalvas invers il RG, perche cha quai es üna lingua artificiala, creada in ün büro, e na üna lingua natürala cun üna lunga tradi- zion orala chi tilla sustegna. Oters dischan cha'l RG saja simplamaing «trid», che chi reflecta lur emoziuns per la lingua.

Ün'otra problematica dal RG pertocca la lingua sco tala. Il problem quia es che significaziun cha tsherts peds in RG han. Adüna nun esa nempe dal tuot cler che ch'ün pled vuol dir in RG, perche cha il listess pled significha per part differentas robas i'ls differentes idioms. In RG sun in general tuot las significaziuns pussiblas, tant cha quai pudess manar a differentas interpretaziuns dal listess pled, tuot tenor il lectur ladin o sursilvan. Eir differentes puncts chi pertoccan dumondas sintacticas (ed in general la structura linguistica ad ün nivel plü ot) nu sun adüna dal tuot clers in RG. Uschè daja differentas 'sorts' da rumantsch grischun tuot seguond chi chi til douvra, ün Ladin o ün Sursilvan.

2.4 RG in scoula

Quist es il concept general cha'l stadi ha fat dal 2004 pel RG a scoula:

on da scoula	05/ 06	06/ 07	07/ 08	08/ 09	09/ 10	10/ 11	11/ 12	12/ 13	13/ 14	14/ 15	15/ 16	16/ 17	17/ 18	18/ 19	19/ 20	20/ 21	21/ 22	22/ 23	23/ 24	24/ 25	25/ 26	
Varianta																						
"Pionier"	Yellow	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue
"Standard"		Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue	Blue
"Consolidaziun"					Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Blue

Yellow	RG passiv (Tadlar e leger)	Green	RG activ (Tadlar, leger e scriver)	Blue	Chüra pedagogica ulteriura
--------	-------------------------------	-------	---------------------------------------	------	----------------------------

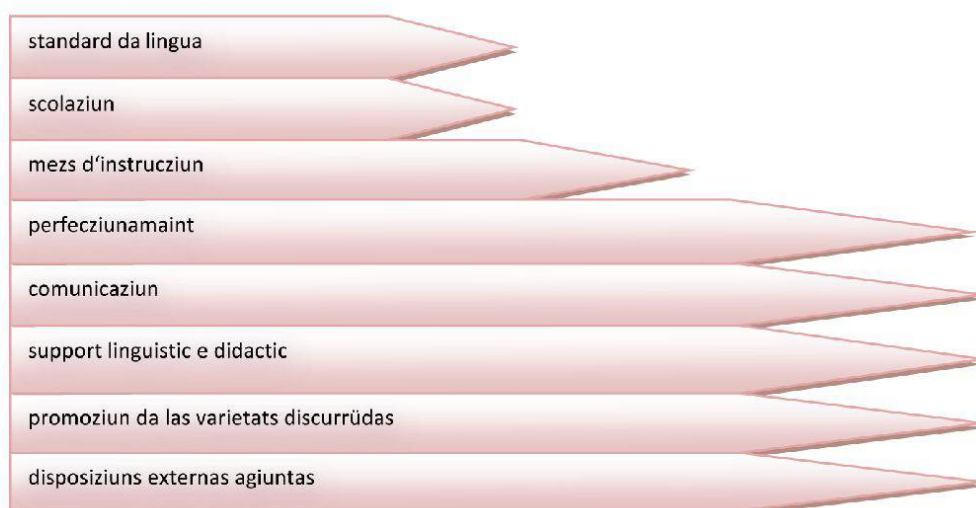

Diagram 1:

Quist diagram muossa il concept general pel RG in scoula (cfr. www.gr.ch).

L'introducziun dal RG illas scoulas es e restarà adüna ün dals puncts ils plü critics dal concept dal RG. La gronda part da la populaziun rumantscha accepta il RG sco lingua da comunicaziun scritta pel stadi, la regenza e. u. i., be pacs sun però d'accord da la proposta dad introdüer RG illas scoulas.

Martin Melcher ha fat sia lavur da seminari al seminari da magisters a Turich sur dal RG. El laiva chattar oura cun sia lavur scha'ls scolars da 5./6. classa dad Ardez e Ftan inclegian ün text scrit in RG. Ils resultats da sia lavur muossan cha pels scolars nu d'eira uschè difficil dad incleger, ed el vaiva il sentimaint cha per quels nun es il RG uschè 'exotic' sco cha bler creschüts fan verer (cfr. Melcher 1993, *Bündner Schulblatt*).

Basta l'incletta d'ün text però per introdüer il RG illas scoulas? Martin Melcher propuona il seguaint:

Rumantsch Grischun muss auf einfache Art in die Rätoromanische Schule integriert werden. Es sollen Rumantsch Grischun-Texte gelesen werden, welche auf gesunde Art und Weise neben dem eigenen Idiom stehen. (cfr. Melcher 1993, *Bündner Schulblatt*)

Fin uossa han però be tscherts cumüns acceptà il RG a scoula. In avegnir saraja forse uschè chi gnaran pro adüna daplü, già be our da quel motiv cha'l stadi nun edischa plü tuot ils mezs d'instrucziun in 5 differents idioms. Quels cumüns chi han intant fingià acceptà da laschar alfabetisar lur uffants in RG sun ils «pioniers» (vaira diagram 1).

3. Part empirica

3.1 Dumonda directiva e metoda

Inclegian scolars chi sun gnüts alfabetisats in RG amo ün text scrit in lur idiom? Quist es la dumonda centrala da mia part empirica.

Per chattar oura quai n'haja fat ün experimaint cun scolars da la 2. classa primara. Eu n'ha dat a scolars chi vegnan alfabetisats in RG ün text scrit in l'agen idiom e n'ha guardà cun agüd da dumondas sch'els han inclet il text, eir sch'el nun es scrit in RG sco ch'els sun adüsats. Per avair davopro ün congual n'haja dat il istess text eir ad üna classa chi vain instruida i'l idiom cullas istessas dumondas. Quai n'haja fat illa Surselva ed illa regiun valladra per ch'eu n'haja eir amo la pussibilità da congualar schi da differenzas tanter ils idioms culla incletta d'ün text. Eu sun statta in 6 differents classas a far quist experimaint: a Zernez (vallader), ad Ardez (vallader), a Müstair (RG (vallader)), a Breil (sursilvan), a Falera (RG (sursilvan)) ed a Trin (RG (sursilvan)).

Eu n'ha tschernü üna istorgina adattada per scolars da la 2. classa scritta in vallader ed in sursilvan e n'ha fat lapro 7 dumondas d'incletta davart

l'istorgia. Quels da Müstair, Zernez e Ardez han tschüf il text scrit in vallader ed ils scolars da Breil, Trin e Falera il text scrit in sursilvan (cfr. appendix). Las dumondas hana stuvü respuonder in scrit, per ch'eu possa far oura uschè per mincha classa la media dals puncts.

L'andamaint es stat in mincha classa il listess. Il prüm n'haja let insembel cun tuots ils scolars üna vouta a bocca il text. Davo hana gnü temp per leger il text üna vouta per sai sves e far dumondas. Schi nu d'eiran plü dumondas hana tschüff il fögl cullas dumondas, quel ch'eu n'ha eir let tras cun els il prüm a bocca, per verer schi han amo dumondas. A la fin hana lura stuvü respuonder minchün per sai sves las dumondas e lapro eir scriver las dumondas in frasar. Cur cha tuots han gnü dat giò suna lura amo ida tras cun els a bocca las respostas güstas. Cur ch'eu n'ha gnü ils resultats da tuot las classas n'haja lura fat oura da mincha classa la media dals puncts, per avair la survista dal resultat final da l'experimaint.

Eu vaiva decis dad ir sves illas classas a far la lavur culs scolars, per avair üna megltra survista quant chi vain güdà als scolars. Uschè n'haja pudü notar tuot quai cha'ls scolars han dumandà e pudü far in mincha classa listess, voul dir adüna listess andamaint.

Id es eir da dir cha illas lecziuns vain discurrü l'idiom e na RG. RG vain be drovà per scriver e leger. Da resguardar pro'ls resultats esa eir quant chi vain discurrü a chasa rumantsch. Per quai n'haja quia üna tabella chi muossa quant pertschient da la populaziun dal cumün chi declera rumantsch sco lingua materna (vaira tabella 1).

	Abitants (1970)	Abitants (1980)	Abitants (1990)	Abitants (2000)	Lingua materna Rumantsch (1970)	Lingua materna Rumantsch (1980)	Lingua materna Rumantsch (1990)	Lingua materna Rumantsch (2000)
Breil/Brigels	1215	1212	1186	1187	91.30%	85.80%	82.50%	80.50%
Müstair	645	797	753	745	86.20%	81.20%	76.90%	72.90%
Zernez	902	920	869	959	67.30%	70-1%	65.70%	61.10%
Ardez	491	383	393	401	79.60%	82.50%	73.30%	73.80%
Trin	714	830	922	1108	55.70%	45.70%	29.30%	19.80%
Falera	309	383	404	504	97.40%	80.70%	80.90%	67.50%

Tabella 1:

Quista tabella muossa quant pertschient da la populaziun dal cumün chi declera rumantsch sco lingua materna da l'on 1970 fin 2000 (cfr. Matthias Grünert 2008:39-42)

3.2 Resultats

Per tschüffer ils resultats n'haja fat oura da mincha classa la media dals puncts. Il maximum da puncts chi's vess pudü raggiundscher d'eira 10 puncts. La tabella seguainta muossa quants scolars chi d'eiran illa classa e quant chi d'eira la media dals puncts (vaira tabella 2). Illa culuonna da las remarchas sun notats ils plects chi nu sun gnüts inclets da la classa e ch'eu n'ha stuvü explicar.

Cumün	Lingua instruida	Quantità scolars	Media puncts	Dumondas
Zernez	Vallader	5	6.2	vusch cridulainta, dumonda nr. 4 ¹
Müstair	RG	14	6.03	13 main 7
Breil/Brigels	Sursilvan	13	4.65	---
Falera	RG	2	4.75	---
Ardez	Vallader	6	6.75	dumonda nr. 4
Trin	RG	10	6.9	agitada, enstagl

¹ Ils scolars nun han inclet la dumonda nr. 4 (cfr. appendix)

Tabella 2: Quista tabella muossa ils resultats da l'experiment e las dumondas chi sun gnüdas fattas dals scolars.

Il seguaint diagram n'haja miss insembel ils resultats da Zernez ed Ardez, per tschüffer quel dal vallader ed il listess cun Trin e Falera per tschüffer quel dal RG illa Surselva (vaira diagram 2):

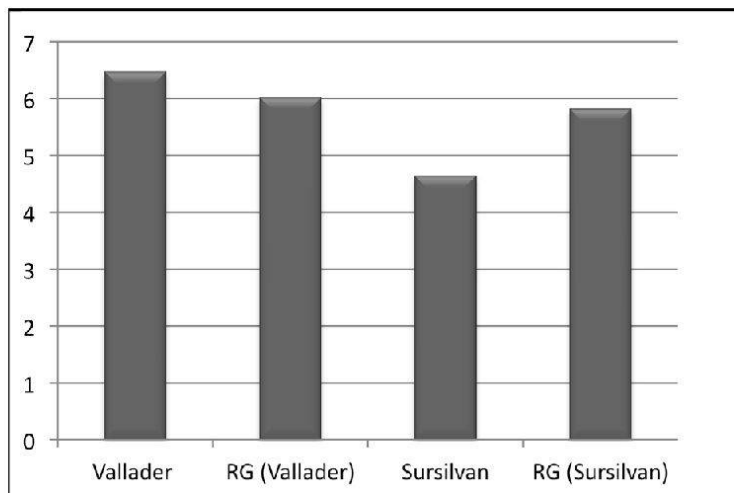

Diagram 2: Quist diagram muossa ils resultats da l'experiment, q. v. d. quants puncts cha mincha categoria da scolars ha fat in media.

Quist es gnü oura davo ch'eu n'ha fat oura la media dals puncts da las classas chi vegnan instruidas cul idiom e la media da quellas chi vegnan instruidas in RG (vaira diagram 3):

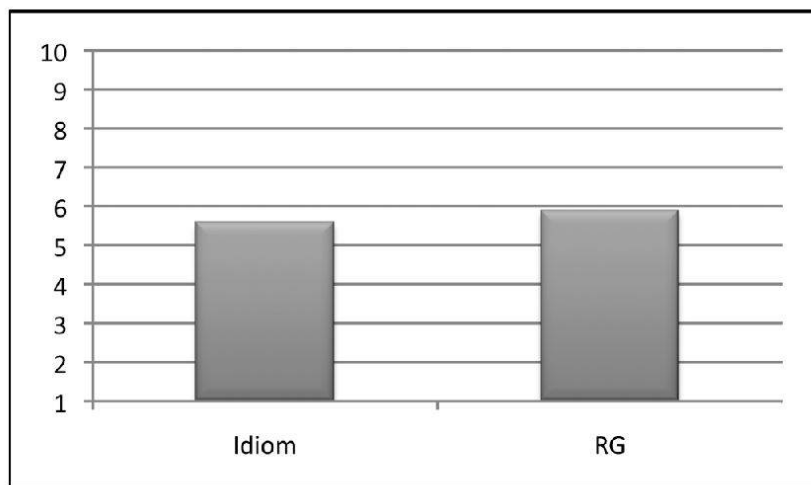

Diagram 3: Quist diagram muossa ils resultats, davo ch'eu n'ha miss insembel las medias dals puncts da las classas cun RG e quellas cul idiom in scoula.

Als 10 scolars da Trin n'haja amo dumandà a la fin da la lavur co chi tils paraiva da leger ün text in sursilvan (vaira diagram 4). La majorità ha respus ch'els hajan chattà «legher» da leger üna vouta ün text in ün oter rumantsch e be pacs nu vaivan gust. Ad els n'haja eir dumandà co chi paraiva da leger ün text in sursilvan, «greiv», «simpel» o ne ün ne l'oter («mediocar»). Il seguaint hana respus:

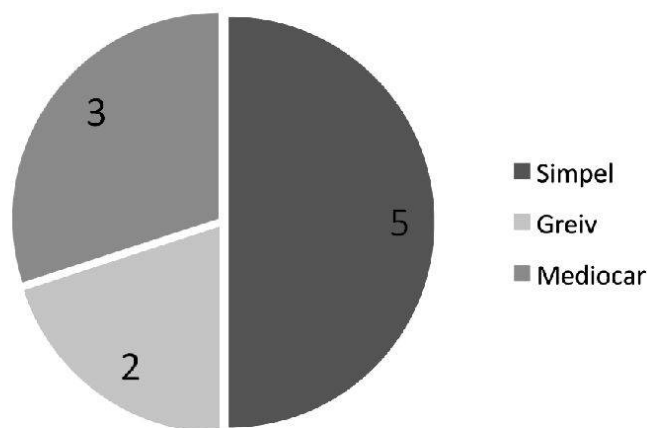

Diagram 4: Quist diagram muossa che cha'ls scolars da Trin han respus a la dumonda schi tils paraiva greiv da leger ün text na scrit in RG, dimpersè in l'agen idiom.

3.3 Interpretaziun

Tenor quists resultats as poja dir cha'ls scolars chi vegnan alfabetisats in RG inlegian amo tant bain l'agen idiom sco'ls scolars chi vegnan instruits in quel. Illa Surselva esa stat dafatta uschè cha quels cul RG han inclet meglder il text e respus güst a daplü dumondas co ils scolars chi vegnan instruits in sursilvan. Illa Engiadina Bassa e la Val Müstair nu daja bod ingüinas differenzas tanter ils scolars alfabetisats in RG ed i'l idiom.

Eu sun statta stutta cur ch'eu n'ha vis quists resultats. Eu vess cret chi saja pels scolars dal RG plü difficil dad inleger ün text scrit in l'idiom. Sco chi para nu tils ha que però creà gronds problems, que chi's vezza eir pro'l diagram 3. Quai sun be las respostas da la classa da Trin, eu nun ha però neir gnü l'impreschiun in tschellas classas cha'ls scolars hajan gnü grondas fadias per inleger l'istorgia e responder a las dumondas. A mai haja parü dafatta chi hajan gnü gust da far üna vouta alch oter e leger ün text in ün oter idiom.

Tenor las dumondas chi sun gnüdas fattas dals scolars as poja eir dir cha quai sun pro tuottas circa listess. I nu d'eira nempè uschè sco ch'eu vess pensà. Eu vess cret cha da quellas classas cul RG a scoula vegnan fattas daplü dumondas co da quellas chi sun adüsadas da leger ün text in lur idiom. I nun es stat però brichafat uschè, la classa da Falera, chi vain instruida in RG nun ha per exaimpel fat ingüinas dumondas.

4. Conclusiun

Grazcha a meis experimaint cun seguondas classas n'haja chattà oura cha uffants chi vegnan alfabetisats in RG inlegian plü o main listess bain ün text scrit in l'idiom sco scolars chi vegnan alfabetisats in quel. Eir schi nu's po amo dir scha quai resta eir in avegnir uschè, es quai ün punct positiv pel RG. Bliers han temma cha l'incletta da l'agen idiom giaja a perder cun l'introducziun dal RG. Quai nu para però dad esser il cas.

Que chi's po dimena dir a man da meis resultats es, cha schi cuntinua uschè, nun es il RG ingün'imnatscha per l'incletta dals idioms ed i nu gess probabelmaing neir a perder tuot la litteratura rumantscha. Ma tras quai cha'ls scolars alfabetisats in RG nun imprendan plü a scriver l'idiom, esa evidaint cha quel svaniss cul ir dal temp scha tuot las scoulas introduëssan il RG. Ils differents idioms scrits gnissan per forza rimplazzats dal RG. Forsa cumanzess eir minchün a scriver sco quai ch'el discuorra, tant chi

dess üna spezcha da babilonia ortografica da bliers differents dialects in texts main fuormals dasper l'adöver da RG in texts fuormals, invezza da 5 idioms scrits sco cha nus vain uossa.

Per finir less eu ingrazchar a tuot quellas persunas chi m'han güdà a realisar quista lavur. Eu ingrazch a las magistras e'ls magisters da 2. classa primara da Zernez, Müstair, Falera, Breil, Trin ed Ardez per lur collavuraziun. Quai sun sar Steivan Gaudenz da Zernez, duonn'Erna Bollhalder da Müstair, duonna Flavia Cahenzli da Breil, sar Gion Giacun Casutt da Falera, duonna Vreni Caprez da Trin e sar Curdin Samuel Brunold dad Ardez. Natüralmaing lessa eir ingrazchar a mia referenta duonna Sidonia Klainguti, chi'd es eir mia magistra da rumantsch al gimnasi. A la fin lessa amo ingrazchar a sar Mario Pult. El ha corret mia lavur, ha fat propostas e dat buns cussagls.

5. Bibliografia

- DARMS GEORGES, *Aspekte der Entstehung einer neuen Schriftsprache: Das Rumantsch Grischun*, en: URELAND, P. Sture (ed.), *Entstehung von Sprachen und Völkern – Sprache als identitätsstiftender Faktor. Akten des 6. Internationalen Symposiums über Sprachkontakt in Europa*, Tübingen, Niemeyer, 1985:377–390
- DAZZI GROSS ANNA-ALICE, *Rumantsch grischun, idioms e dialects*, in: *100 ons Uniun dals Grischs, Guida da giubileum/Program*, ed. UdG, 2004:49–53
- GORDON-STEINRISSER ANITA, *In med miraculus cun effets negativs/Rumantsch Grischun: Ein Wundermittel mit Nebenwirkungen*, Forum Rumantsch Grischun, en: Bündner Zeitung (Gasetta Romontscha 16-2-1996 (rg/puter/tudestg)
- GROSS MANFRED, *Rumantsch Grischun – lingua unifichada*, in: *Facts & Figures. Rumantsch*, Cuir, Lia Rumantscha, 2004:92–99
- GROSS MANFRED, *Eine Mehrheit will eine einheitliche Schriftsprache. Zur Akzeptanz des Rumantsch Grischun*, en: Bündner Schulblatt|Fegl scolastic grischun, März 1996:6–7
- MELCHER MARTIN, *Rumantsch Grischun in der Schule. Wo liegt das Problem?*, en: Bündner Schulblatt 1993

Funtanas da tabellas e diagrams

Tabella 1: Matthias Grünert/Mathias Picenoni/Regula Cathomas/Thomas Gadmer, *Das Funktionieren der Dreisprachigkeit im Kanton Graubünden*, Tübingen/Basel, Francke, 2008:39–42 (= Romanica Helvetica 127)

Diagram 1: http://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/RG_Grobkonzept_de.pdf

6. Appendix

6.1 Text vallader

Carla cumpra «SÖRF»

Carla ha daman anniversari.
Ella es tuot agittada.
A scoula nun es ella bun a da far attenziun...
Chi sa schi nu sclingia bod,
lura füss almain a fin quista lecziun!
Cur chi'd es da leger
nu sa Carla sün chenüna pagina
ch'ella ha da driver il cudesch.
Ella nun ha dudi che cha'l magister ha dit.
Cun far quints sbaratta ella las cifras e disch:
«Traidesch main quatter es set.»
Il magister dumonda:
«Tü Carla, cura esa Nadal?»
«Daman», respuonda Carla be sech.
Tuot la classa dà üna risada.
Appaina rivada a chasa
sto Carla ir a far cumischiuns.
La mamma tilla dà ün scrit cun sü:
1 paquet sal; 6 övs, 1 kil ris, 1 kil farina.

«Eu nu douvr ingün scrit», disch'la.
«Per mai basta sch'eu tegn adimmaint ils prüms custabs;
Sal, övs, ris, farina.
Sch'eu leg ils prüms custabs dà quai 'sörf' »...
Carla metta il scrit sün maisa e cuorra in butia.
Per via stübgia ella vi da seis anniversari
ed invlida tuot.
Ella sa be cha'ls prüms custabs dan «sörf».
In butia guarda Carla tuot las curunas
e tuot la roba.
Forsa tilla vain uschea
adimmaint che ch'ella
stuvess cumprar.
A la fin cumpra ella savun, övs, ronas e filters da caffè.
La mamma ha ris da schloppar
cur cha Carla es tuornada cullas cumischiuns.
«Uossa stögliä far schoppa da savun
e metter aint filters da caffè», disch'la riond.
«Mo ils övs vaivast bain dit da cumprar?», disch Carla
cun vusch cridulainta. Il bap ha eir ris da schloppar.
«Mobain, cullas ronas faina salata,
quai es bod uschè bun sco ün risot», ha manià il bap.

Dumondas e respostas davart il text vallader

Carla cumpra «SÖRF»

1. *Perche es Carla hoz uschè agittada?*
Ella ha daman anniversari.
2. *Perche nun es Carla hoz buna da far bain quints?*
Ella sbaratta las cifras.
3. *Che respuonda ella cur cha'l magister dumonda, cura chi saja Nadal?*
Ella disch: «Daman». Ella sbaratta Nadal cun seis anniversari.
4. *Che ha Carla fat impè da tour il scrit da sia mamma?*
Ella tegna adimaint il prüm custab. Sal, övs, ris, farina → «sörf»
5. *Perche invlida ella tuot quai ch'ella vess da cumprar aint?*
Ella pensa vi da seis anniversari.
6. *Che ha Carla cumprà aint? D'eira quai il güst?*
Ella ha cumprà aint savun, övs, ronas e filters da caffè. Güst d'eiran be ils övs.
7. *Che han ils genituors da Carla fat cur ch'ella es tuornada? D'eiran els nars?*
Na, els han ris da schloppar.

6.2 Text sursilvan

Carla cumpra «SORF»

Damaun ha Carla anniversari.
Ella ei tut agitada.
En scola sa ella buca seconcentrar...
Tgisà sch'ei scalina gleiti?

Lu fuss quella lezziun silmeins a fin!
Cu igl ei da leger sa Carla buca sin tgei pagina
ch'ella sto arver il cudisch.
Ella ha buca udiu quei ch'il scolast ha detg.

Da far quens scumbeglia ella las cefras e di:
«Tredisch meus quater ei siat.»
Il scolast damonda:
«Ti Carla, cu eis ei Nadal?»
«Damaun», rispunda Carla mo cuort.
L'entira classa dat ina risada.
Strusch arrivada a casa
sto Carla ir a far cumissiuns.

La mumma dat ad ella in cedel cun si:
1 pac sal; 6 ovs, 1 kilo ris; 1 kilo frina.

«Jeu drovel buc in cedel», di ella.
«Per mei tonscha ei sch'jeu tegnel endamen
ils emprems bustabs; Sal, ovs, ris, frina.
Sche jeu colligel ils emprems bustabs dat quei «sorf»...
Carla metta il cedel sin meisa
e cuora en stizun.
Sin viadi studegia ella vid siu anniversari
ed emblida tut.
Ella sa mo ch'ils emprems bustabs dattan «sorf».
En stizun contempla Carla tut las crunas
e tut la rauba.

Forsa vegn ei endamen aschia
tgei ch'ella stuess cumprar?
La finala cumpra ella savun, ovs, randas e filters da caffè.
La mumma ri da schluppar
cu Carla tuorna cullas cummissiuns.

«Ussa stoss jeu far suppa da savun
e metter lien filters da caffè», di ella riend.
«Mo ils ovs havevas ti bein detg da cumprar?»,
di Carla en tun da bargir.
Era il bab ri da schluppar.
«Mobein, cullas randas fagein nus salata,
quei ei bunamein aschi bien sco in risot»,
manegia il bab.

Dumondas e respostas davart il text sursilvan

Carla cumpra «sorf»

1. *Pertgei ei Carla aschi agitada oz?*
Ella ha damaun anniversari.
2. *Pertgei sa Carla buca far bein quens oz?*
Ella scumbeglia las cefras.
3. *Tgei rispunda ella cu il scolast damonda cu ei seigi Nadal?*
Ella di: «Damaun.» Ella scumbeglia Nadal cun siu anniversari.
4. *Tgei fa Carla enstagl da prender il cedel da sia mumma?*
Ella tegn endamen igl emprem bustab. Sal, ovs, ris, frina = «sorf»
5. *Pertgei emblida ella tgei ch'ella havess tut da cumprar?*
Ella patratga vid siu anniversari.
6. *Tgei Cumpra Carla tut? Ei quei il dretg?*
Ella cumpra savun, ovs, randas e filters da caffè. Endretg ein mo ils ovs.
7. *Tgei fan ils geniturs da Carla cu ella tuorna? Ein els vilai?*
Na, els rian da schluppar.

